

Гришныкъ.

Зъ запыснои кныжки.

Покохалыся мы зъ моимъ Борысомъ давно, та довгенько не бралися: все ждалы, докы не зроблять його слидчымъ. Ждалы трохи не два роки. Скоро зробылы, мы заразь до шлюбу, та другого дня й на село.

На сели выпало йому жыты. Село Батуривка—вельке село, стоить на самисинькому берези Десны, беригъ крутый такой та высокый, ричка такъ и пидперезала його зъ трюохъ бокивъ. На тимъ боци ричкы заразь лугъ—велькый, ясно-зеленый, шовковый; за лугомъ шырока смуга писку, такого жовтого, що проты сонця наче те золото вылыскується. За пискамы пишлы боры, боры й боры—безъ кинця, здається, сезъ краю, густы та темносьви, наче туманомъ повыти, а пры мисяци ввыжається тоби—наче то не лись, а высокый чорный муръ неосажный; такъ винъ и вперся въ блакытне небо; блакыть та, густа така, такъ и высьть, такъ и паше, наче колышеться. Наша кватыра була зъ самого краю села, на шпылю; кганкы зъ свитлыци выходылы на Десну. И вмру—не забуду того прегарного выду зъ кганокъ!

Отсе було в-литку—якъ сядемо зъ Борысомъ на кганкахъ зъ еечера, якъ задъвымсса на оти далеки боры, на блакытне небо, на срибный мисяць, якъ винъ порынае въ Десни, та й не счуемося, якъ и ничъ мыне: тилькы що вечерь бувъ, а тутъ вже й на свить займається, починае дниты...

Гарне село, и не вбоге: сами казенци тамъ, панськихъ николы й заводу не було; люде въ сели прыязни, благии, та тилькы якись несмильвы, наче воны переполошени чымсь. Гараздъ бы, та тилькы часомъ нападала на насъ нудьга за мистомъ: звисно,

обое мы й родылысь, и зрослы хочъ и не на великому мисти, та все жъ не на сели; городянськи звычайи оброслы насъ, спекатыся ихъ, прызвычайтысь до жыття селянського не такъ то легко,—шо й казаты!

Безъ дила мы не сыдили, найпаче Борысь; у його роботы разъ-по-разъ було доволи; и въ мене не безъ неи: шо було по домици, а шо й йому помагала, пысала. И книжокъ намъ не бракувало, було шо чытаты. Такъ же не можна все чытаты да пысаты; остыне, заманеться перекрынутысь жывымъ словомъ зъ жывою душою, подилытыся власнымы думкамы, почуты чужыхъ. Ни мени зъ Борысомъ, ни йому зо мною дилытыся ничымъ було, бо въ насъ була и душа йедына, и думка йедына. На все мы дывылыся однымы очыма, про все думалы одною головою—такъ вже мы кохалыся, шо справди наче одынь въ одного перелылыся и злылысь... Тымъ то й бажалося часомъ чужою жывою, интеллигентной души. Такои души намъ бракувало; отъ чому й траплялося нудытыся за мистомъ. Въ Батурици на циле село тилькы й було интеллигенци, шо одынь пан-отець Зосыма Манычъ, та и зъ його невелика интеллигенция: звисно, освита убога у його: шо вынисъ зъ семинари, зъ тымъ и зазимувавъ, бильшь ничого не прыдбавъ; чытавъ винъ йедыне „Епархiальныя Вѣдомости“, та й то ще запевне не скажу, чы чытавъ,—знаю, шо вони доходылы до його; а бильшь у його ничого не було. Мы спершу давалы йому дещыцю зъ нашихъ книжокъ, потимъ спостерегли, шо винъ неохоче ихъ чытае; бере ихъ тилькы за тымъ, шо нiяково було не взяты. Отъ чому зъ отцемъ Зосымою не геть було розговорышся про таки думкы, якихъ, траплялося, назбирається въ души повно до самого верху. Та й звычайно отецъ Зосыма бувъ негозиркый, якыйсь прыголомшенный, зажурены; а людына винъ молода, волосся ще до плечей не доросло и борода ще шыи не закрывала; але йому молодому выпало занадто вже старе лыхо и таке в'идлыве, шо во-вики не спекатыся його: вдовець винъ бувъ, за першою дытыною овдовивъ, и году зъ жинкою не прожывъ. Ще колы бъ хочъ дытына жыва була, то тишывся бъ нею, а то й дытынка зъ тыждень поквоктала та й соби за матинкою. Отець Зосыма зистався одынокымъ—наче та верства на стовповому шляху.

Та ще й на вики одынокымъ...

Такымъ мы його й засталы; выдаючы його горе, мы й не дыувалысь тому, шо винъ такой соби чудный: думалы—неутишна

людина! Овдовиты хочь кому горенько вельке, а попови, та ще такому молодому, горе на вики.

А вже жь на вики свить йому затканый, замережаний. Правду люде кажуть-говорять: сухій вышни не квитчатся, вдовцю-попу не винчатся...

Тожь вышня—дерево, а пипь—хочь пипь, а все жь ниhto, якь людина, зь людськымъ серцемъ, зь людською кров'ю, зь людськымъ почуттямъ. А сердце у отца Зосымы було чуле, добре; се знаты було зь того, якь винь поводывся зь своимы людьмы, зь pryхожанамы; ниhto на його не нарикавь; не доводилося мени чуты, щобь хто й ремствувавъ на його за що. Любылы й шанувалы його pryхожане: до недужого, було—абы прочувъ, що хто занедужавъ—заразъ пиде самъ, не званий, не проханий...

Все жь, кажу я, отець Зосыма, хочь якои винь доброи души чоловикъ бувъ, а не вдовольнявъ тиен нашої потреби, яку мы инколы почувалы.

* *
*

Разъ якось сыдымо зь Борысомъ на кганкахъ; я чытаю, а винь слухае; було се въ недилу. По недиляхъ и по велькыхъ святахъ Борысь слидства не робывъ, щобь людямъ спочынь даты, не турбуваты ихъ, хиба вже выпадало що таке вельмы пекуче. Вже вечорило; череда йшла зь поля. Колы жь прыбигае урядныкъ.—Такъ и такъ,—каже,—въ Сенькахъ парубокъ парубка на смерть убывъ.

— Якъ се такъ, за що?—пытається Борысь.

А сказаты вамъ, село Сенькы було недалечко видъ Батурилки, верстовъ може зь десять, и люде тамъ булы, якъ отъ и Батурилки—сами казенци и вже таки сумырны та чесни, що проныхъ якои неславы й на макове зерно не чуты було... Шынку навить въ сели не було. Зумылысь мы, роспытуемо урядныка. Винь бувъ, якъ самъ казавъ про себе, „человѣкъ просвѣщенный“, де-що чытавъ и любывъ въ розмови заґазъ показаты свое „просвѣщеніе“.

— Романъ,—каже,—дійсне цилый романъ и скинчывся драмою... Отамъ, у Сенькахъ,—каже,—у Васыля Чмеля йе доня Зинька,—дивка, такъ щобь не збрехаты, мабутъ за 20 переросла; зь себе вона моторна, не взявъ ии врагъ, чепурна, красючка, та ще

й багатырева дочка; такъ вже, звисно, до неи хлопци лыпнуть, наче бжолы коло улика. Найбільшъ за всихъ лыцялся до неи Мойсій Гурычъ та Лука Кравецъ. Чы вони справди закохалыся, чы тилькы жевжыкуючы лыцялся—запевне я не довидався: „дознаніе сего пункта не выясило“; люде всяково—кажуть и сюды, и туды; а про неи такъ уси въ одно слово, що вона обомъ имъ зубы тилькы скалыла. Обомъ имъ, значыть, закортило побратыся зъ нею в-осены; такъ отъ бы то й свативъ засылаты. Розбалакалыся ото вони соби вдвохъ, та одынъ одному пидъ чаркою й попрызнавалысь по правди, значыть, по щырїй, що й той, и сей хоче за рушныкамы посылаты до Чмеливны. Вже жъ обомъ не можна, хтось мусивъ гарбуза взяты,—а кому жъ гарбузъ до смаку! Треба було комусь поступытыся. Отъ и заспорылыся вони. Та й доспорылыся до того, що выйшло чысто, доложу вамъ, наче въ тіей офицернї: на дуэль, мовлявъ, одынъ одного!... Оттаке... Та й комедну дуэль спорудылы! Якъ бы вы думалы—що вони соби выгадады? зроду не вгадаете! на перебій пишлы, навкулачкы, та ще й не на самоти, а прылюдно: поклыкалы парубкивъ, секундантивъ наче, зъ усього свого кутка склыкалы, та й ну за царыною на возлисси одынъ одному ребра личыты!... Умова, кажуть, була, щобъ пидъ серце не стусуваты и до смерти не бытыся. Отже Кравецъ не постеригся,—певне, що розгорився, та зъ запалу якъ уцидывъ Гурыча пидъ саме серце, такъ той беркыць—та й капуть! Отъ вамъ и романъ, и драма, и поядынокъ, усе наче въ кныжци, наче мижъ людьмы цывилизованымы...

— Погана ричъ,—каже мій Борысь,—завтра прыйиду.

— И я зъ тобою, Борысе!—кажу я,—визьмы й мене.

Борысь мени на те:

— Я не змагаюсь, та тилькы—де ты тамъ примостышся, колы доведеться заночуваты? Я знаю, що у Сенькахъ, опричъ попа, нигде, а у попа ніяково,—попада нездужае...

— Мабуть не сьогодни-завтра Богу душу оддасть,—мовывъ урядныкъ.—Учора прычашалы; вашъ отецъ Зосыма прыйиздывъ прычашаты.

— Байдуже,—кажу я Борысови,—вже якось тамъ переночую, а пойиду зъ тобою,—цикава ричъ!...

* *
*

Другого дня по обиди мы были въ Сенькахъ. Урядникъ вгадавъ: попадя не пережыла й ночи, преставылася тоди саме, якъ урядникъ бувъ у насъ. Мы застали ии вже въ церкви. Другого дня были похороны. Правывъ нашъ отецъ Зосыма. Блызче до Сеньокъ не було попа. Я пишла до церкви на похороны.

Покійниця лежала въ домовини; округъ квитокт-квитокт, а вона въ ихъ, немовъ жыва, тилькы що не заговорыть; наче вона не вмерла, а тилькы заснула. Якый у жывои бувъ выдъ, яка на йому звычайно лежала добристь та шырисьть, яка звычайно була у жывои усмишка въ правому кутку маленького рта,— такъ воно все й зосталося—наче застыло!... Болизно було мени дывытыся на неи; така молода, ще й двадцяты не мынуло, зъ себе прехороша, жыты бъ та Бога хвалыты—ни жъ; смерть не розбирае!... Я не роспытувалася, а люде промижъ себе мовылы, що вона зъ журбы вмерла.

Правыть отецъ Зосыма похороны, и чуты, що голосъ у його тремтыть, не дае йому выразно промовляты; слъозы зъ очей—капъ да капъ, а якъ дійшовъ до „со святымы упокой“, такъ и заголосывъ, захытався, та грудымы на труну и впавъ. Кынулысь люде до його, пиддержалы, провельы його пидъ плечи у вивтаръ; тамъ винъ выплакався, довго плакавъ, та й зновъ выйшовъ правыты и вже до самого кинця правывъ, усе плачучы; ледве-ледве скинчывъ похороны, а до гробовыща усю дорогу вельы його пидъ плечи...

Люде йдутъ за тиломъ та голосяты:

— Отъ яке чуле сердце въ сього попа!...

— Говоры жъ... за своею такъ не плакавъ, якъ за чужою...

Запечатавшы, отецъ Зосыма вже не спромигся йты на обидъ, сивъ швыдче на воза, та прямо до господы; пообидалы безъ його; замисць попа, дыяконъ возгласывъ по обиди „вичну пам'ять“.

У-вечери вернулыся и мы до господы, а вранци—чуемо: нашъ отецъ Зосыма не встае, рукъ не здужае пидвесты. Я заразъ до його; знаю, що винъ одынокый, никому його, якъ слидъ, доглядиты. Дывлюсь на його, и очамъ своимъ не йму виры: чы се нашъ отецъ Зосыма, чы хто иншьй?—такъ його за одну ничъ переминыло: щокы йому затыгло, очи позападалы глыбоко такъ, пидъ очыма сыне обиддя, а лице горыть, ажъ паше. Доволи мени траплялося на своимъ вику бачыты недужыхъ, а щобъ такъ за

одну ничь людына не своею стала, такъ не доводилось. Я до його, за руку,—рука наче жаръ; промовляю:

— Здорови булы, отче Зосыма!—а винъ и голосу не подае, тилькы зинькамы блымае.

Заразь мы гонця по ликаря; а до ликаря то не близький свить, верстовъ зъ тридцять; докы туды, да видтиль—скилькы то часу треба, птахомъ не злитаешъ. Я що тямыла, сама рукъ доложила: розбавыла горилкы та оцту зъ горчыцею, вытерла його всього, до головы компресь. Въ noci прывезлы ликаря... —Льоду бъ,—каже,—йому до головы.

Господы Боженьку нашъ! де жъ ты того льоду на сели визьмешъ, та ще въ Спасивку? Подывывся ликаръ:—тифъ,—каже,—ликарствамы тутъ ничего не вдіешъ; колы сама натура справытсья—добре, а ни, то й ничего не поможемо.—Такъ и пойихавъ. Тыжнивъ зо тры не видходыла я видъ недужого попа; тамъ було и днюю, и ночью; навидаюся до господы, пообидаю, та швыдче зновъ до попа... И такы, не въ похвалу соби скажу, одходылы мы отця Зосыму, не дали йому вмерты.

* *
*

Осинь того року выпала незвычайно гарна, другои такои въ нашій краини я й не зазнаю: тепла, ясна, годинна осинь, дощи перепадалы потроху и надавалы рослыни свижого жыття та сылы. Досыть сказаты, що до самои Покровы гудына на огиркахъ не почучверила, така свижа була та зелена, наче передь Петромъ.

Саме на Возвыження прыйшовъ до насъ передь вечеромъ отецъ Зосыма. Борыса мого не було вже другой день,—десь на слидстви забарывся. Сыдымо мы зъ отцемъ Зосымою на кганкахъ; бильшь того, що мовчымо та дывымося, якъ незамитно на око, повагомъ зныкае день, наступае вечиръ, а за нымъ и ничь. Дывымося на темни далеки боры, бачымо, якъ за нымы небо темнійшае, блакыть густійшае, шыршае, наче все небо займаеться сынимъ огнемъ. Чуемо въ соби, якъ—чы зъ того сынього неба, чы зъ того повновыдого срибного мисяця, чы зъ тыхъ зирокъ, чы зъ усього, що надъ нами й округъ насъ,—налываеться въ наши души щось таке тыхе та спокійне, наче й мляве, любе та мыле,—щось таке, чого въ день пры сонци не спостерегае въ соби людына. Мабуть дняне метушиння людське да той невсыпущий клопитъ про хлибъ насущный щильно-прещильно зачыняють

двери въ людськи души и не пускають туды отого тыхого, мягкого, благого вечернього настрою... Такъ отъ сыдымо мы мовчки и такъ такы и чую я, що въ душу до мене йде элегія, що все тило мое проймае чудовный, именно чудовный лирызмъ; сердце хоче говорыты, словамы выслвыты усе те, що запало на саме дно його.

Глянула я на отца Зосыму,—бачу, и въ його по твари миньтсья выразъ: звычайный, сурово-журлывый выдъ якость зныкае, уся тварь йому стае иншою, доброю, щырою, наче вона вся переймаеться бажаннямъ говорыты. Я мовчу, дывлюсь, та спостерегаю... Ще килька хвылынъ; отецъ Зосыма вставъ и почавъ ходыты по кганку, въ його рухахъ стало знаты жвависть, въ очахъ заблыщали яскрави искоркы энергіи, губы у його якость ворущылыся, выдко було, що вони хочуть розмовляты, що якась внутришня сыла не дае имъ спокою, рушыты ихъ. Я мовчала. Мени здавалося, що от-отъ розгорнеться передъ моими очыма книга Зосымыной души и я прочытаю тамъ найцикавейшу таемнычу сторинку попового жыття... А въ кого зъ людей нема такой сторинкы, що не передъ кожнымъ вона розгортуеться, и не коженъ втне прочытаты ии и зрозумиты?... Я не помылылася. Пройшовшы килькы разивъ по кганкахъ, отецъ Зосыма почавъ говорыты про велику сылу прыроды, про всемогучество Боже, про коханья, про грихы.

— Воно одно, оте коханья,—мовывъ винъ дали,—воно и нищо бильшъ—альфа и омега усього доброго й лыхого въ жыттю людському—„имъ же вся бысть и безъ него ничто же бысть“...

Я щось на те видповила. Не скажу вже що; пам'ятаю тилькы, що пыльнувала, абы розмова йшла дали, абы бильшъ зворущыты отца Зосыму, абы выразнійше було мени роздывытыся, що у його на души та на серци. Слово по слови, отецъ Зосыма стававъ бильшъ и бильшъ говиркымъ, бильшъ жвавымъ та щырымъ, и нарешти бесида його полылася тыхою цивкою, наче та крынычна вода з-пидъ каминя.

— Отъ хочъ бы й про себе скажу,—мовывъ винъ,—щѳ, якъ не коханья згубыло мене, на вику згубыло, зламало, выкрутыло у мене сердце, зробыло жывымъ мерцемъ, прыневолыло тынятыся по свиту, — тынятыся не якъ жыва душа, а наче мрець по шырокой могыли?... Воно, отсе коханья, повинно бѳ было зробыты мене щаслывымъ, а оно и до тяжкыхъ грихивъ довело мене и зробыло мене на вику вични безталаннымъ...

знівечыло мене... Ну, правда, не саме кохання; не безъ того, що й умовы жыття нашого попивського... але на все воля Божа! Не будь Його святои воли, такъ бы не сталося... а що чоловікъ вдіе проты Бога?... Ничого!... Смырьсь, не мудрствуй лукаво! Покорысь десныци Всевышнього, та й иды, куды вона веде; а на себе, на власну сылу, не вповай! тлинь йесы!... Чого тоби насыпано въ торбу, те й несы покирлыво, не нарикаючы, не маріючы про якусь легку ношу... Безъ ноши нема жыття: ношу самъ Богъ дае кожній людыни... Винъ святой знае, кому що прыпадае... Ну и несы, несы, та й не забувай, що мрії—марна ричь!... несы та й не жалкуй, бо що зъ того жалю? Се теперь я такъ думаю, се думка старои людыны; вамъ, може, чудно, що я за такого молодого вику та кажу таке, де не чується й слова боротьбы зъ жыттямъ, зъ обставынамы, зъ лыхомъ? Кажу таке, видъ чого тхне могылою?... ба!—кажу жъ я вамъ, що я живый мрець! Зистарився швыдко, зив'явъ не цвившы, вмеръ не жившы... А боротьба... марна ричь! шкода праці! де вже?... та й не прыстало якійсь козявочци боронитыся проты Божои воли... Було прокыдалысь и въ мене кольсь думкы про боротьбу, та куды мени! На що? Все одъ Бога! а зъ Богомъ не бытыся й не позыватыся, бо все Його; тилькы й нашого, що грихы... а въ мене грихивъ, грихивъ!... и пидвело мене на грихъ те, що, кажу, повинно бъ було прывесты въ рай, до спасення...

На другому роци моеи богословіи пойихавъ я на село въ другу губернію до одного пана сына його готовыты до гимназіи Думавъ, зароблю за лито на зиму. И справди заробывъ, та ще якъ! такъ заробывъ, що й на цилый викъ стане. Зустривъ я тамъ у дякона дивчыну... побачывъ ии вперше въ церкви и сразу закохався; йшло тоди мени двадцять друге лито... Такъ закохався, що й не сказаты... За тыждень зустривъ ии вдруге; зъ церкви до дякона зайшовъ; у його пообидавъ, а по обиди пишлы мы зъ Лесею,—звалы ии Лесею,—гуляты на греблю... Я й прызнався ий... колы жъ не було у мене сылы таитыся... Чую, и вона мени те саме каже: якъ побачыла,—каже,—тебе въ ту недилю, такъ мое сердце й занялося, и запалало; сама не тямлю, що зо мною... Вже жъ и кохалыся мы зъ нею—ажъ до кинця вакацій... Я вже й не тямлю було, де я и що я—чы я на неби, чы на земли, чы витаю поверхъ земли, пидъ самымъ небомъ... Ой, Господы, Господы!... давъ Ты мени зазнаты щастя, та не довго; за те жъ потимъ и кара

выпала на мене велика!... липше бъ було не знаты мени того раю та не каратыся отакъ, якъ теперь... Кто жъ його знавъ, що такъ станеться; та й хиба я по своїй воли?... Не волень я бувъ спыныты сердце...

Братыся намъ заразъ не можна було, треба було кинчаты мени семинарію, та тоди вже. Мы соби й умовылыся цилый рикъ ждаты, думалы: хиба то довго? думалы: хто намъ на дорози стане, кому що до насъ? Вона дяконова годованка, а я кругомъ сырота, ни роду у мене, ни племени, волень, якъ витерь той въ степу... Никому мы про свое щастя, про свои гадкы ни слова...

Сыжу я коло своеи богословіи, працюю добре; хыстомъ мене Богъ не надилывъ, такъ якъ другыхъ; инше разъ перечытае—и знае, а я—ни! пам'ять така у мене була прытоптана. А въ нашій науци на все треба пам'яты, безъ неи хочъ зъ якимъ розумомъ, не багацько вдіешъ. Попрацювавъ я добре и добре здавъ экзамены.—Теперь,—думаю,—панъ на всю губу. Заразъ,—думаю,—писля Петра до Леси, та й поберемось... вже певна ричъ, дяконъ не змагатыметься.—Взявъ заразъ напысавъ до його про все, прызнався, прохавъ, якъ слидъ, благословення у його... Що жъ бы вы думалы... Ой, та й дурный же я бувъ!... Треба вамъ сказаты, що ще на Риздво и на Велькдень пысавъ я до його, тилькы поздоровлявъ зъ святкамы и його, и Лесю, а бильшь ничего. Ни винъ, ни Леся не видпысалы до мене. Кто другый заразъ бы схаменулся, а я соби байдуже; думка така: що тамъ видпысуваты, та ще зъ такого глухого та далекого села?... Дурный бувъ, чы такъ вже та надія, те щастя отуманылы мою голову, самъ того не тямлю. Отямывся вже тоди, якъ зайихавъ такъ, що ни въ тынь, ни въ ворота. Прыходыть небавомъ лысть видъ мого дякона; чытаю й очамъ не йму виры... пыше, що ще заразъ писля Риздва Леся побралася...

Я такъ и похоловъ!... Чы мени, думаю, въ Десну, чы на суху вербу теперь, чы що? Не заподіявъ ни того, ни сього; чы я Бога побоявся, чы не стало у мене сылы воли руки на себе наложыты—не скажу про те: гараздъ и самъ не тямлю. Оте тилькы й тямлю, що я тоди посатанивъ, розуму позбувся; дяволь мене отуманывъ и напутывъ на таке, що й видъ Бога грихъ, и видъ людей соромъ. Загадався я мстытыся Леси; якъ мстытыся?—про те я не думавъ! я перенявся самою лышень думкою побачыты Лесю и помстытыся. Треба жъ було довидатыся, де вона? Зновъ

дурный я напысавъ до дякона, зновъ винъ мени не видпысавъ; тоди вже я стямывся, напысавъ до того пана, де я вчителювавъ. Той заразъ видпысавъ... Ой, бодай бы я бувъ не диждавъ тои видпыскы, а то... сказано: дальше въ лись—більше дровъ...

Довидався я, що Лесынъ чоловікъ попомъ въ нашій такы губерніи... заразъ у мене думка—туды... чымъ же мени замутытися до того попа? Такъ, нибы подорожній, ніяково; ну, що зъ того, що я въ його переночую, нехай и переднюю, та й годи! Може, Леси й не побачу, не трапыться ии въ господи, або що... А хочъ и застану, хочъ и побачу ии на такой короткый часъ, що зъ того, що я ии вдію?... Убываты ии? ой—ни! така думка мени не приходыла; я жадавъ пимсты лютои, довгои, щобъ моя зрадныця довго каралася, довго спокутувала свою зраду. Думавъ я, думавъ и ничего такы не прыдумавъ. Ставъ на тому, щобъ иты, зайты до того села, де жыла Леся; выдаты, нибы йду на прошу въ Рыхлы до св. Мыколая—а шляхъ въ Рыхлы черезъ те село,—такъ отъ нибы я въ дорози пидбывся, занепавъ; та й впросьтыся до попа—перебуты, докы мени полекшае, а тамъ вже бачытому, що початы, що робыты. Взявъ палыцю въ руки, торбу за плечи, пишовъ; иду, лютую, звируюся на Лесю. Десь мене тоди Богъ зовсимъ покынувъ, бо нищо добре не йшло мени на думку. И дывна ричь! Лютую я, йдучы, а Леся ввыжається мени такою доброю, чыстою, прыязною.. Отже нищо мене зъ того не проймае, сама тилькы злисть клеткыты въ серци, сама тилькы пимста правыты моею душею!...

Прыхожу въ село, просто до попа въ двиръ, пытаюся—кажуть: пан-отця нема въ господи, пойихавъ до женцивъ, хиба пизно у-вечери вернется; а пани-матка дома, сыдыты у свитлыци... Прошу я провесты мене до неи. У синяхъ знявъ торбыну, положывъ ии, обтрусывъ трохы куряву зъ себе; потрошку стогну, кульгаю; дурю Бога и людей и себе самого,—недужого, бачте, вдаю... Справди я бувъ недужый, справди кульгавъ; але жъ—нездужавъ я душею, сердцемъ, кульгавъ на розумъ: помутывъ мени його сатана... Господь видъ мене одступывся.

Вхожу въ свитлычку—повно квитокъ усякыхъ; мижъ нымы Леся, наче царыця тыхъ квитокъ, сыдыты мижъ нымы и якесь шытво въ рукахъ у неи.

Якъ глянувъ я на Лесю, якъ зустрилься мои очи зъ ии очыма чорнымы, великымы, блыскучымы, такъ я й замеръ! Стою,

дывлюся, хочу слово промовыты—языкъ не повернется; хочу пидійты до неі близьче—ногы не слухають; увесь тремчу, а на серци у мене стае легко, у души такъ спокійно, тихо... Чую, що на серци ні крыточкы злости, жадоба пимсты зныкла; чую, що вернулося до мене, усього мене обгорнуло колышне, святе та чысте кохання до Леси!... Дывлюся на неі—бачу: не та вона стае, минуться; округ неі якась ясноголубе сяево; за плечыма у неі крыла и от-отъ здійметься вона и полетыть въ росчынене викно. Я кынувся до неі, щобъ вхопыты, не пустыты іі, я розвивъ руки и не тямлю вже, якъ вона прыпала до моихъ грудей... Въ очахъ у мене потемнило... чы мы що говорылы тоді, чы ні,—ничого не пам'ятаю... Пам'ятаю тилькы, що колы я отямывсь, мы одынь одному впылся въ уста и горымо видъ поцилункивъ... Вона до мене: „Зосю!“ Я до неі—„Лесю!“ и бильше ничого... Такъ килька хвылынъ! Ото було суще щастя мое, але и сущый грихъ мій, тяжкый, велькый грихъ!... Що колы бъ хто тоді заставъ насъ отакъ?... Э! що! хиба мы тоді про те думалы? хиба я тоді бувъ пры собі? хиба я тямывъ тоді, що я чыню? що у мене воплотывся самъ сатана? Ничого сього я тоді не думавъ и не тямывъ; теперь и каюсь, и караюсь!... „Йе каяття, та нема вороття!“—нема, на выкы нема...

Все отсе говорывъ отецъ Зосыма, ходячы по кганку шыроковымы ступнямы и махаючы нервово рукамы. Зъ останнимъ словомъ винъ зупынувся, потеръ долонею свое чоло, наче бажавъ щось собі нагадаты, зитхнувъ, глянувъ на небо и зновъ почавъ ходыты й говорыты.

— „Мынулося, не вернется“!... не вернется, правда, але не мынулося, ні! Хвылыны того велького щастя и ще бильшого гриха не мынулы, а на выкы врзалыся въ мою пам'ять, в'йилыся въ мою душу. Отъ и теперь чую, увесь чую, якъ вони хвылею ходять по души та серпомъ рижуть по серцю, и ничого зъ нымы не вдію: знаю, що гришу, и теперь гришу, а не маю сылы не гришыты; не маю воли надъ собою... Господы! який бы я радый бувъ вырваты зъ себе серце, закынуты його, щобъ воно не болило, не щемило, не нагадувало мынулого кохання и немынулого гриха...

Гришу й тымъ, що отсе росповидаю вамъ, а не спроможуся мовчаты: якась недовидома мени сыла прыневолюе мене говорыты. Чую, що душа повнисинька до-верху, а хтось іі ще нальвае

отымы спомынкамы, и ллються воны черезъ край и выльваються, збигають, наче окрипъ той у повному горшку, що клетотомъ клетотыть... Доки його не видставышь зъ огню, доты винъ клетотытьме, бигтыме... Нїкому моеи души видставыты зъ пекельного огню, а самъ чы не вмю, чы сылы не маю... Отже слухайте до кинця. Доки ото прыйшовъ вечиръ, доки прыйхавъ отець Лука—такъ звалы Лесыного чоловика—доты мы все цилувалысь та мылувалыся. Леся росказала мени, якъ ѿи посваталы, якъ прыневолены выйты замижъ... Вона змагалася, прызналася дьяконыси, що мене кохае, що вона немовъ уже заручена зо мною... Дьяконъ спершу усовищувавъ ѿи, запевнявъ, що все те кохання дурныця, мана. „Твій коханець,—говорывъ винъ ѿи,—бувъ, та ѿ нема: ни слыху, ни висты ни про його, ни видъ його... Та ѿ цяця зъ його, мовлявъ, не велька и надїя на його, якъ на литній витерь: шумыть десь вгори поверхъ дерева, а млына не поверне... Колы то ще винъ самынарїю скинчыть, та ще чы ѿ выйде на попа, а колы ѿ выйде—колы ще прыходъ соби добуде, и який ще той прыходъ буде; може, дви бабы та пивторы жабы;” а тутъ вже все готове! Завтра Лука звинчається, за тыждень и пипъ, та ще на такому прыходи, що всякому заздру... До того въ його и дядько не абы-хто, а самъ отець ключаръ, правша архыереева; винъ незабаромъ и выведе Луку въ люде, не дасть йому на сели чевриты, вытягне въ „кафедральные“...—Я,—казала мени Леся,—и се и те, а воны одно: „Годи тоби нашъ хлибъ ѿисты, и такъ вже об’ѿила; або берысь зъ Лукою, або ѿды соби геть видъ насъ; мы тебе выгодувалы не на те, щобъ ты не слухалася насъ... задрыпанка, була бъ пидъ лисою ночувала бъ, колы бъ не мы... Такъ ты дякуешъ за нашу хлибъ-силъ, за наше пеклування?“...—Та якъ почалы докоряты та пекты—гиршъ лютои печїи пеклы, и такы допеклы до свого... здалася, покорылася...

Я не нарикавъ на неи. Вже жъ не що ѿи було бильшь робыты: або пидъ винець зъ нелюбомъ, або свить за очи. Куды жъ ѿи ѿты? Молода, нетямуща ще, ни до чого не прывчена: вмїе зварыты, спекты, латку насадыты, панчоху заштопаты,—зъ сього не прожывешъ... И куды бъ вона, сырота, вдарылася, до кого бъ вона прыхылылася, одна на цилый свить, самитна?... Колы бъ була до мене вистку подала—чы не догадалася, чы не можна було... не скажу про те... Подумаешъ—якъ було ѿ не догадатысь!... а проте... колы чоловикови ѿде на безголов’я—де той и розумъ

динеться! То жъ у чоловіка, а то у молодой дивчыны, та ще й розумъ той сырितський. Ба! колы бѣ вистку й дала була, то шо бѣ я їй помигъ?—ничого, докы не скинчывъ своеи богословіи... а и тымъ часомъ выгнали бѣ; куды їй? за наймычку?... хто бѣ їй взявъ? Переночуваты бѣ нигде було—хиба де пидѣ плотомъ, а въ хату бѣ на сели ништо не пустывъ: дыякона вси боялися... та ще взявъ бы та й крадижку яку навивъ... хиба йому шо?... Одно слово, звинчали ихъ... не на добро звинчали... Думалы, мабуть, шо винець все покоре, шо з-пидѣ винця Лесыне сердце розгорнеться наче та хустка, шо руки в'язалы... овва! не на таку напалы, тилькы вику їй вкоротылы, тилькы въ обохъ насъ укралы нашу долю та довели мене до тяжкого гриха, занапастылы мою душу. Леся зареклася, шо хочъ и буде винчаною попадею, а проте до вику, до суду не буде Лучыною жинкою, зъ нелюбомъ ложа не подилыть. Зареклася и не змылыла; хочъ чого їй не робылы, а зъ пути не збылы: и благочынный прыйиздывъ, и вмовлявъ, и благовъ, и страхавъ манастыремъ,—байдуже все!

— Хочъ до архыерея, хочъ до самого царя,—твердыла имъ Леся,—не то въ манастырь, хочъ пидѣ цурку, хочъ на шыбеныцю, а не прыневольте: осоружный винъ мени! Нехай винъ выкыне те зъ думкы та дасть спокій и мени, й соби, то ще якось жытимо; а будете мене невольты, такъ отъ вамъ хрестъ святой, шо або втоплюся, або повишуся...

Отакъ и встояла на своєму!... Де у неи й стійкосты взялося? мабуть, сама Божа Маты зглянулася на неи, та й надала їй сылы: такъ то ни прозьбамы, ни грозьбамы не зламалы Леси; такъ вона неневистною, неблазною и звикувала... Охъ, и вику жъ того було у неи—ничымъ и згадаты його!... Господы! мабуть сама смерть помылылася... Але грихъ нарикаты... Його сыла и воля!.. Винъ знае, скилькы кому одмиря... Одначе жъ...

Отець Зосыма не договорывъ; голосъ його затремтивъ и обирався; винъ глыбоко да такъ переважно зитхнувъ, сивъ, повисивъ голову и замовкъ. Я бачыла, якыхъ дви буйныхъ слезыны скотылыся йому на щокы... И я мовчала: не було духу и въ мене говорыты. Я бачыла, якъ у отца Зосымы колыхаються груди; я розумила, шо йому треба спочыты, треба выдыхаты те, шо наболило, выдыхаты пару зъ того клетоту, шо бувъ у його на серци.

Перегодомъ отець Зосыма зновъ почавъ ходыты по кганкахъ и говорыты.—Дали чы й казаты. Якъ пишло вже на грихъ, такъ

що ступлю, то й бильшь загрузну въ гриховному болоти; самъ бачу, що въ безодни опынввся, бачу, та вже не выберусь зъ неи... Тамъ вже й пропаду. Тры дни перебувъ я у отца Луку, вдаючы зъ себе недужого. Винъ до мене щыро, любовно такъ, а я... я дурывъ и його, и людей, и Бога. Не скажу, що бъ воно було дали, колы бъ самъ отецъ Лука не пхнувъ мене въ ще бильше болото...

На третій день у-вечери каже винъ до мене:

— Отутъ у сусидньому сели попа нема, вже п'ятий тыждень, якъ вмерж; прыходъ за його дочкою, сыротою; трошки переспила, —каже,—може на тры десяткы набижыть, а прыходъ добрячий...

У мене, мовъ блискавка, заразы мыгнула думка: свататы ту сыроту, чы певнійше той прыходъ. Вранци зъ отцемъ Лукою мы туды; посваталыся, за тыждень звинчалыся, а за мисяць и попомъ я ставъ. И такыи я радый та веселый; земли пидъ собою не чую. Якъ же! було чому радиты, було чымъ дударытысь: бродьма бривъ у саме пекло, гадаючы, що то мій рай... Та не довго стояло мое раювання: скоро Богъ образумывъ мене, скинувъ зъ моихъ очей полуду, давъ мени спостерегты власну мою окаяннисть. Въ недилю у-вечири вернувся я зъ губернии зъ посвяченна и цилый тыждень що-дня у отца Луку, що-дня бачу Лесю, що-дня розмовляю зъ нею. Прися мени байдуже: наче ии й нема. Прыйшла недиля, треба службу правыты. Отутъ тилькы вперше прокынулася моя совисть! Ставъ я на проскомыдю и чую—увесь я переймаюся такымъ почуттямъ, наче хто зненацька злапавъ мене на якомусь душоубствии... Ричъ у мене наче однялася; то була така плавка, а то языкъ мени руба стае!—Чую, хтось въ ухо до мене шепче: „дурьсвите! гришныче! схаменысь, не дуры людей и Бога! покаяся! подумай: яке пекло жде тебе?“ Я увесь затремтивъ... упавъ навколишки передъ жертвеныкомъ!.. молытыся хочу—а сливъ у мене нема! Ледве-ледве спромигся скинчыты проскомыдю и початы службу... Дійшло до Херувымської, треба мени Дары браты, зъ переносомъ выходыты, а я тремчу, боюся, щобъ чаша зъ рукъ не выпала. Иду до жертвеныка и хытаюся. Дякъ старенькый спостеригъ, що щось воно у мене не до-ладу, прыйшовъ у вивтаръ и каже до мене:

— Чы вамъ щось недобре, чы, може, вамъ що ще первына на прыходи, не прывыклы?..—Та спасыби йому, взявъ бережно мене пидъ плечи й провивъ зъ переносомъ... Не тямлю вже, якъ я скинчывъ службу.

Пам'ятаю тильки, якъ Господь зъ Горного мисця дывывся на мене строго!.. Ледве прыйшовъ я до господы, Прися до мене зъ чаемъ, а мене така грызота невымовна обгорнула, що я ничого не бачу й не чую...

Пишовъ я швидче въ садъ, упавъ навколишки и довго-довго молывся, плакавъ, благовъ Господа, щобъ Винь одвернувъ мене одъ Леси, вырвавъ у мене серце, простывъ мене, не покидавъ мене. Наче й полекшало, але вранци зновъ сатана сивъ на мене верхы, зновъ Господь видступывся видъ мене, зновъ мене потягло до Леси; такъ потягло, що я не спромигся протывытсыя, не встоявъ, пойхавъ такы до неи... Думавъ—признаюся їй, образумлю и їи, роскажу, яки мы зъ нею вельки гришныкы, та й розцураемося... Думавъ, докы не бачывъ їи, а побачывъ—все те забуду...

Мынувъ тыждень; скільки я молывся—и не сказаты! Не вчувъ Господь моихъ молитовъ. Попустывъ Винь мене на вику, а потимъ и покаравъ; заслужывъ я тїей кары, самъ вынень, ни на кого не нарикаю... Але жъ якъ я мучывся, якъ я мучывся! Такъ попустывъ мене Богъ, такъ дяволь окрутивъ мене, що я прывыкъ и до гриха, и до мукъ. Въ церкви за службою мордуюсь, чую въ души пекло; побачу Лесю—вси муки забуду и чую, що въ серци у мене рай!.. Такы що-тыжня, було, двичи побачымося и вже знайдемо захыстокъ, щобъ поцилуватсыя... а бильшь ничого!.. Никому, а отцю Луци й поготивъ, и на думку не впадало прыздриваты!.. А вже жъ и кохалсыя! Ну, що колы бъ мы булы побралсыя?.. Якъ бы мы раювалы, якъ бы жылы да Бога хвалылы!.. Не судылося... Все одъ Бога...

Отаке выпало намъ и щастя, и нещастя... щастя небавомъ порвалосся, а нещастя зисталосся, докы очей не засыплють.

Мынувъ рикъ... Моя Прися за першою дытыною преставылася... И я!... О, Господы, який я запеклый гришныкъ! Я слъозынкы за нею не выронывъ! Я радивъ, що однією душею поменшало зъ тыхъ, що я дурывъ що-дня, що-годыны...

Скоро поховалы Присю, ставъ я трохы не що-дня вщасты до отця Луку и небавомъ спостеригъ, що суци муки для мене теперь тильки распочынаютьсыя. Леся почала хыриты... стало мени ввыжатыся, що й отець Лука помичае потроху, яке гныття творытьсыя у мойй души; що винь спостерегае наше кохання и сочыть насъ. Здавалосся мени, що й Леся такъ думае и черезъ те хыріе.

Що жъ бы, вы думалы, почало дѣяться зо мною?... Сыжу въ господи—тягне мене до Леси; прыйду до неи—боюся отца Луки, жахаюся погляду його зустрити... Стану на службу—тремчу, Бога боюся; почну молытвся, зарикаюся Йому передъ Його святымъ Престоломъ, що бильшъ не йиздытому до Леси, не бачытому ии, вырву ии зъ своего сердца. Отже абы выйшовъ зъ церкви, про все те й забудь заразы! Зновъ Леся передъ очыма у мене, зновъ якась сыла невидома тягне мене до неи. И зновъ я иду до неи. Мучуся, мордююся, а ничего не вдию зъ сердцемъ, рады йому не дамъ... А Леся сохне та сохне, наче та квитка, що зирвана вранци зъ свижою росою... Высохла Леся, звелася й Богу душу оддала...

Чыстою вона вмерла, непорочною. Вмерла... Вы были на похоронахъ у неи, пам'ятаете, якъ я ихъ правывъ, тямте теперь, чо го я тоди плакавъ?... Я хоронывъ не Лесю тилькы—хоронывъ свое щастя, себе самого живцемъ хоронывъ... Куды я теперь? що я теперь? На що мени жыты? Серце мое на вика похоронено пидь отсією рясою, на вика запечатане...

Скынувъ бы рясу, та що зъ того? На що я здався? де я динуся, що робытому? Хиба тилькы, що бильшъ ще гришытому; грихивъ на мени и такъ багато; велька ноша ихъ, важка вона: плечи гнуться пидь нею.

Де жъ мени зъ нею диться? де ии позбуться? О, Господы, помылуй мене, не допусты ни до чо го гиршого! одверны видь мене гришни думкы про ополонку та про налыгачъ!. Пропащый я, на вика пропаща людына, гришна, окаянна...

Зъ сымъ словомъ отецъ Зосыма истерычно почавъ хлыпаты. Я кынулася помагаты йому. На превельку сылу черезъ годыну, чы, може, й бильшъ вгамуався винъ, затыхъ. Я положила його на постиль, небавомъ винъ заснувъ...

* *
*

Другого дня встаю—нема мого попа; я думала –пишовъ до господы, та по обиди йду провидаты його. Пытаюся, де отецъ Зосыма? Кажуть:—якъ пишовъ учора до васъ, такъ и доси не вертався.—Де жъ отсе винъ дився?—подумала я, и якась ныбы турботна думка огорнула мене, а дали заспокоилася на тому, що певне винъ подався провидаты Лесыну могылу...

У-вечери вернувся мій Борысь; росповила я йому отсе все. Пославъ винъ до отця Зоосымы въ двирь спытаты, чы дома винъ? —Нема!—кажуть. На другый день зновъ нема попа—якъ нема. Зныкъ нашъ пипъ, наче въ воду канувъ. На тому й стали, що Десна його прыняла. Помылылысь... Мынула зима, дали на село другого попа, старенького, а про отця Зосыму ни слуху, ни висты. Ажъ передъ Велькоднымы святамы прыходьты до насъ лысть зъ Лубень: чытаемо—й очамъ не ймемо виры: пыше отецъ Зосыма! не багацько й пыше: прощається, каже, „йду въ ченци та въ святій Мгарській обытели буду спокутуваты та видмолюваты свои велькы грихы смертни. Не помынайте лыхомъ ченця Саву“, —и бильшь ничего.

* *
*

Мынуло ще два рокы. Довелося намъ буты въ Лубняхъ. Я й згадала отця Зосыму и подалася до манастыря провидаты його. Пытаю у першого ченця:—де келія отця Савы?

— Въ мыри Зосыма?—каже винъ.

— Такъ.

— Э, келія його далеко,—каже,—чы знайдете иі?...

Прошу я росказаты мени, де и якъ шукаты ту келію. А чернецъ хытае головою та й каже:

— Хочъ и знайдете келію, такъ не доступытесь до отця Савы...

— Чому?

— Чому?—переговорывъ винъ и додавъ,—тому, що вона тамъ „идѣже нѣсть печали, ни въздыханія“... На гробовыщи вона... Торикъ ще преставывся отецъ Сава... Не пры соби винъ бувъ... а за тыждень до смерти зовсимъ ставъ несамовытымъ: объ стины, объ муры почавъ бытыся та не своимъ голосомъ вопяты, що винъ велькый гришныкъ... Мусилы часомъ звязуваты його... звязанымъ и вмеръ... Охъ, Господы! помылуй насъ гришныхъ, не вводи во искушеніе...

Чернецъ поклонывся и пишовъ...

1889 р.

